

Осмонова Самара Курбаналиевна
САЛТТУУ КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨ ЖАШ МУУНДАРДЫ ЭМГЕККЕ
ТАРБИЯЛООНУН КУРАКТЫК ЖАНА ГЕНДЕРДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ (ТҮШТҮК-
БАТЫШ ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮНҮН МИСАЛЫНДА)

Осмонова Самара Курбаналиевна
ВОЗРАСТНЫЕ И ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ МОЛОДОГО
ПОКОЛЕНИЯ К ТРУДУ В ТРАДИЦИОННОЙ КЫРГЫЗСКОЙ СЕМЬЕ (НА ПРИМЕРЕ
ЮГО-ЗАПАДА ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ)

Osmonova Samara Kurbanalieva
AGE AND GENDER CHARACTERISTICS OF THE PREPARATION OF THE YOUNG
GENERATION FOR WORK IN A TRADITIONAL KYRGYZ FAMILY (BASED ON THE
EXAMPLE OF THE SOUTHWEST OF THE FERGANA VALLEY)

УДК: 39.(575.2)

Аннотация. Бул макалада талаа материалдарынын негизинде Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө жаш муундарды эмгекке тарбиялоонун курактык жана гендердик өзгөчөлүктөрү изилденип, эмгекке тарбиялоонун өзгөчөлүктөрүн жана анын эмгек ишмердигине тарбиялоодогу негизги мезгилдерин аныктоо негизги максат болгон. Кыргыз элинин турмушунда жаш муундарды эмгекке тарбиялоонун салттуу системасы, аларды өз алдынча жашоого даярдоо жөнүндө кам көрүү болгон. Негизинен жаш муундар үй-бүлөнүн жана салттуу коомдун негизги милдеттери жана иши болгон. Аларда балдарды чарбалык ишмердүүлүккө үйрөтүүгө негизги көңүл бурулган. Үй-бүлөнүн эмгекке тарбиялоосу жашоо шарты эмгек менен эриш-аркак болгон. Бул изилдөөнүн үстүндө иштөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй методикалык иштер жүргүзүлдү: салттуу эмгек тарбиясы боюнча этнографиялык материалдарды талдоо; Улуу муундагы информаторлор менен ангемелешүү жана интервью алуу. Жыйынтыгында эмгекке тарбиялоодо үй-бүлөнүн орду, эмгекти бөлүштүрүүнүн мезгилдери, гендердик жана жаш курактагы эмгек бөлүнүшү аныкталып, эмгекке байланыштуу макал-лакаптар, накыл сөздөр баяндалган.

Негизги сөздөр. эмгек, тарбия, муундар, гендер, курак, салт, маданият, тажрыйба, үй-бүлө.

Аннотация. В данной статье на основе полевых материалов изучены возрастные и гендерные особенности подготовки молодого поколения к труду в традиционной кыргызской семье, а основной целью было определить особенности подготовки к труду и основные возрастные и гендерные этапы подготовки и воспитания к трудовой деятельности. В жизни кыргызов существовала традиционная система воспитания молодого поколения к труду, забота о его подготовке к самостоятельной жизни. По сути, молодые поколения были основными обязанностями и заботой семьи и традиционного общества. В них основное внимание уделялось воспитание детей хозяйственной деятельности. Основное условие жизни было связано с хозяйством и поэтому в семье уделяли особое внимание воспитание детей к труду. В ходе работы над данным исследованием были выполнены следующие методические работы: анализ этнографических материалов по традиционному трудовому воспитанию; Интервьюирование информаторов старшего поколения. В результате были определены роль семьи в трудовом воспитании, периоды разделения труда, разделение труда по полу и возрасту, описаны пословицы, связанные с трудом.

Ключевые слова. труд, воспитание, поколения, гендер, возраст, традиция, культура, опыт, семья.

Abstract. In this article, based on field materials, the age and gender characteristics of the preparation of the younger generation for work in a traditional Kyrgyz family are studied, and the main goal was to determine the characteristics of preparation for work and the main age and gender stages of preparation and education for work. In the life of the Kyrgyz, there was a traditional system of educating the younger generation for work, caring for its preparation for independent life. In essence, the younger generations were the main responsibilities and care of the family and traditional society. They focused on educating children for economic activity. The main condition of life was

associated with the economy and therefore the family paid special attention to educating children for work. In the course of work on this study, the following methodological works were carried out: analysis of ethnographic materials on traditional labor education; Interviewing informants of the older generation. As a result, the role of the family in labor education, periods of division of labor, division of labor by gender and age were determined, proverbs associated with labor were described.

Keywords. labor, education, generations, gender, age, tradition, culture, experience, family.

Жаш муундарды тарбиялоо жана аларды өз алдынча эмгек турмушуна даярдоо маселеси бардык жерде жана элдерде адам баласынын аң-сезимин ээлеп келген.

Кыргыз элинин турмушунда жаш муундарды эмгеке тарбиялоонун салттуу системасы, аларды өз алдынча жашоого даярдоо жөнүндө кам көрүү болгон. Негизинен жаш муундар үй-бүлөнүн жана салттуу коомдун негизги милдеттери жана иши болгон. Аларда балдарды чарбалык ишмердүүлүккө үйрөтүүгө негизги көңүл бурулган. Үй-бүлөнүн эмгеке тарбиялоосу жашоо шарты эмгек менен эриш-аркак болгон. Балдар жана кыздар дайыма ата-энесинин жанында тирек болуп, күндүн атканынан батканына чейин үй-бүлөнүн күнүмдүк жашоосу кандай курулганын, ата-энеси жана үй-бүлөнүн улгайган мүчөлөрү эмне кылып жатканын көргөн.

Гуманисттик-идеалдуу коомдо бардык балдар жаштайынан эмгекке тартылышы зарыл. Ар бир муун жашоого кирип, аны менен маданияттын, каада-салттын өнүгүү багытында жылат, ал эми анын ордуна жаңы муун төрөлүп эмгекте өсөт. Ошентип, чексиз агымда бир муун экинчи муундун ордун басып, анын жетишкендиктерин мурастап, көбөйтөт [4, б. 10].

Үй-бүлөө ээлери эмгекти ар дайым жашоосунун негизги булагы деп эсептеп, коомдун мүчөсүн зарыл моралдык сапаттары эмгек аркылуу калыптандырган. Ошондой эле, балдарды эмгекке даярдоого өзгөчө маани беришкендигин элдик оозеки чыгармачылыктын көптөгөн мисалдары да буга далил. «Эмгегин катуу болсо, татканың таттуу болот», «Адамдын баасы – анын эмгеги», «Эр эмгегин жер жебейт»ж.б. Ата-энелер балдарын эмгекке даярдоодо аларга «Эч нерсе кылбагандан көрө, жок дегенде бир нерсе кылган жакшы», «Бала кезинен эмгекти үйрөнбөгөн адам өмүр бою азап тартат», «Жашоодо эмгек гана бакыт алып келет», - деп түшүндүрүшкөн [АТМ].

Жергиликтүү эл эмгекке тарбиялоо системасы терең жана тарыхый салттуулукту камтып, анда эмгекти жана эмгекчил адамдарды сүйүүнү, урматтоону, жерди, эмгек ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүн, эмгек менен жаралган баалуулуктарды табууну үйрөткөн. Бул салттар кылымдар бою атадан балага өтүп келген.

Аталган аймакта эмгекке тарбиялоодо шарттуу түрдө эки мезгилди ажырата алабыз, алардын ар биринин өзүнүн конкреттүү милдеттери жана максаттары болгон. Биринчи этапта балдарда эмгектин алгачкы көндүмдөрү калыптанып, (2,3 жаштан 6,7 жашка чейин) эмгектин пайдубалын түптөгөн. Буга негизинен оюндар жана чоңдорду тууроо аркылуу жетишилген. Бул мезгилде балдар менен кыздарды эмгекке тарбиялоо бирге жүргүзүлгөн. Балдарды эмгекке тарбиялоонун экинчи мезгили – 7-8 жаштан 13-14 жашка чейинки курактагы балдарды үй-бүлөнүн түздөн-түз эмгек ишмердигине тартуу каралган. Жети жашында эле эмгектин мүнөзү эркек балдарды жана кыздарды тарбиялоонун өзгөчөлүгүн аныктаган: балдар салттуу түрдө эркектердин жумушу, кыздары аялдардын эмгеги менен алектенишкен. Бул курактагы балдар менен кыздарды тарбиялоо буга чейин өзүнчө жүргүзүлүп келген. Эгерде бул этаптын башталышында 7-8 жашында балдар үйдөгү жөнөкөй эмгек тапшырмаларын аткарса, 10-11 жашында алар үйдөгү жана айыл чарба өндүрүшүндөгү эмгек процесстеринин негизги көндүмдөрүн толук өздөштүрүшкөн.

Бул аймакта жашаган элдер ойлонбогон, тынчсызданбаган бала эмгекчил боло албайт деп да ишенишкен. Бала канчалык акылдуу болсо, анын эмгек ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүнө болгон каалоосу ошончолук күчөйт, ошондой эле эрки күчтүү болот. Алар мындай бала жөнүндө «мээнеткеч», «иштесең - тиштейсиң» - «эмгек кылсаң, ток болосуң» [АТМ] деп айтышкан.

Ар бир ата-эне үй-бүлөдө балдарды эмгекке даярдоо милдет экенин, ал эмгек адамы болуп, үй-бүлөнүн муктаждыктары үчүн гана эмес, турмушта өз ролун ойной алышы, биринчи кезекте баланын өзү үчүн, коомдук өндүрүштө, ошондой эле өз үй-бүлөсүнүн, коомчулуктун, элдин жыргалчылыгы үчүн эмгектенүү керектигин эске алышкан. Алар баланын иши мажбурлоонун натыйжасы эмес, ыктыярдуу жана чыгармачылык мүнөзгө ээ

болушу үчүн аракет кылышкан. Ата-энелердин алдында турган жооптуу милдеттердин бири балдарды эмгекке болгон каалоону жана жөндөмдүүлүгүн тарбиялоо болгон.

Эмгекке тарбиялоодо, жогоруда белгиленгендей, белгилүү бир курактык мезгилдерди (2-3 жаштан 6-7 жашка чейин жана 7-8 жаштан 13-14 жашка чейин) бөлүүгө болот, алардын ар биринин өзүнө тиешелүү конкреттүү милдеттери жана максаттары болгон.

Биринчи мезгил – 2-3 жаштан 6-7 жашка чейин

- Үй-бүлөдө эмгекке тарбия берүүнүн биринчи мезгилине туура келет, мында балдар эмгектин пайдубалын түптөп, тиешелүү жөндөмдөрдү калыптандырат. Бул мезгилде өздөштүрүүнүн негизги каражаты болуп кыздар менен балдардын биргелешкен оюндарынын жүрүмүндө чоңдорду тууроо болгон. Мындай тарбия берүү-бул мезгилдин өзгөчөлүгү катары каралышы керек.

2-7 жаштагы баланы тарбиялоодо макал-лакап, жомок ж.б. колдонушкан. Мындай тарбиялоо баланын эмгекке болгон кызыгуусун, сый-урматын, жалкоолукка терс мамилесин калыптандырууга жардам берген. “Адам сөзүнөн эмес, иш-аракетинен таанылат”, “эмгеги аздын өнмөгү аз”, “эмгек кылган бешти багат, эмгеги жок бирдикин жешет”, “эмгектен качсан дөңгөкө, дөңгөктөн качсаң сөңгөкө”, “эмгек – эл ырысы”, “эмгексиз иш бүтпөйт, эринчээктин колу тийбейт”, “эмгектен арыктасаң үзүрүнө семиресиң”, “эринчээк адам эл эсебинен”, “эмнени сепсең ошону аласың”, “эгерде болгун келбесе жакыр ээринчек жалкоо болбо такыр” - деген макалдар айтылган [1.666-667]

Бул чөлкөмдө 5-7 жашка чейинки балдар жынысына карабастан, бир жаш курактык топко бириктирилген – дастияр, бул куракта биргелешкен оюндар ойнотулган. 6-7 жаштан баштап баланы тарбиялоодо эмгекке багыттоо иш жүзүндө башталган, бирок бул курактагы балдарды иштөөгө мажбурлоо дегенди билдирбейт. Баланы улуу мундун иш чөйрөсүнө тартуу менен, мүмкүн болгон кичинекей жүктөр аркылуу эмгектик көндүмдөр калыптанган.

Ошентип, күнүмдүк оюндарда 4-5 жаштагы кыздар курут томолуктогонду, адегенде жөн гана оюн түрүндө, андан соң шарттуу аракеттерди жасай башташкан. Энеси даяр болгон сүзмөнү алып келип кыздарын чакырып томолуктогонго жардам берүүнү суранган, кыздар ошол учурдан баштап курут томолуктогонду үйрөнө башташкан.

Кийин гана чоң энеси менен апасы менен чогуу «курут» кылганга, «идиш жууганга, үй жыйнаганга» ж.б. жумуштарды жасаганга киришишкен. Мисалы, майрамдардын алдында, өзгөчө Нооруз майрамы, ошондой эле Орозо-айт, Курбан-айт жана башка календарлык, диний майрамдардын алдында балдар да улууларды туурап, ойногон жерлерин тазалашчу, өзгөчө ушул күндөрү бардык жерде таза болушу керек деп ойлошчу, анткени алар муну чоңдордон улам билишкен. Чоң кыздар (бир туугандар, жеңелер) же апасы, чоң энеси ж.б. колдон келишинче үй таза болсун деп тазалоону, идиш, кир жууганды үйрөтүшкөн. «Кыз бар үйдө – кыл жатпайт» деген макал да бекеринен айтылбаса керек. Башында мындай окуялар маал-маалы менен жөн гана ишке ашкан иш-аракеттер болсо, бара-бара адатка айланып, кыздар үйдү дайыма таза кармоону үйрөнүшкөн. Ошондой эле, 5-6 жаштагы кыздар жүндү үзүү, чабуу, жипти томолуктоого катыша алышкан [АТМ].

8 жаштан 12 жашка чейинки кыздар жана балдар бир жаш курактык топко – «өспүрүмдөр» деп бириктирилген. Алар буга чейин чарбалык иштердин ар кандай түрлөрүнө катышкан: мал жаюу, жер иштетүү, чарбачылык ж.б. [АТМ].

Аталган аймакта 8 жаштан баштап кыздарды үй жыйнаганды, жип ийиргенди, токууну үйрөтүшкөн. Энеге жардам берүү менен бирге кичинекей балдарды да багып, кол өнөрчүлүк менен алектенишкен. Кыз 7-8 жашынан баштап наристени караганды билген, 10 жашынан баштап суу ташыган, бир катар жумуштарды, майда үй жумуштарын жасаган. Ата-энелер эмгекке болгон каалоосун ойготууга багытталган ар кандай ыкмаларды колдонушкан. Бул баланын аракетин кубаттоо жана ага кеңеш берүү, тажрыйбасынан өткөн иш-аракеттерди үйрөтүү болгон.

10-12 жашында кыздар үй жумуштарынын көбүн билишкен, кыздар дээрлик үйдө кичинекей «үй кожойкеси» болуп калышкан. Аталган аймакта, өсүп келе жаткан муундардын салттуу тарбиялоосунда, бир жагынан, адамдардын өндүрүштүк активдүүлүгү, экинчи жагынан, алардын таптык жана коомдук таандыктыгы менен аныкталган өзгөчөлүк болгон. Кыздын өзгөчө артыкчылыгы анын тамак жасоо, токуу, тигүү, сайма сайуу ж.б. билгендигинде болгон. 13 жашка чейин үй-бүлөдөгү кыздар чарбада талап кылынган нерселердин баарын кантип жасоону билишкен.

Ал эми уул балдарды аталган аймакта 6-7 жашынан баштап башка үй-бүлөгө бергендер да көп болгон, турмуш-тиричилик жана башка чарбачылыктыкты өздөштүрүү үчүн, үйдөн алыс жүрүп, үй-бүлөнүн, ата-энесинин кадырын билип, келечекте өз турмушуна тирик болуш үчүн ушундай жолдорго барышкан, кээбир учурларда башка аймактардагы усталарга шакирт кылып, бир өнөрдүн ээси болсуп турмуштун кадыр-баркын билип кайтышат деп эсептешкен.

Муну “Манас” эпосунда Жакып уулу Манасты турмушту, жашоо-тиричиликти үйрөнсүн деп койчусу Ошпуруга тарбиялоо үчүн койчу кылып берүүсү, кыргыздардын эзелтен эле келе жаткан акылмандыгы катары кароого болот.

Бай Жакып байбичеге сүйлөдү:

Андасам балаңын акылы аз,
Жөнүн таппайт, дөөлөткө мас,
Тил азар деймин, динге кас.
Мал азабын балага
Тарттырып көрөлү,
Жайлоодогу койчуга...
Малай берели,
Эркелетип олтурбай
Ыктырып королү.
Сөз айтууга жатыксын,
Сөөгү бышып катыксын.
Малдын баркын билгизип,
Малай кылып киргизип,
Дуйнө баркын билгизип [2.28].

Ал эми үй-бүлөөдө уул балага жети жашка чейин «муну алып кел, тигини бер» деген тапшырмаларды беришкен. Мисалы, атасы отун жарган болсо балдары ташыган, эмгек шаймандарын - балта, теше, кетмен. алып келгенге жана уй, койду кайтарганга, суугарганга жумшашкан. Мындан сырткары, 5-7 жаштагы баланы жер тырмоо үчүн жабдылган атка отургузуп, чоңдордун көзөмөлү менен айдалган талааны тырмоого алышчу. Бала жыгылып калбасын деп кээде аттын белине байлап коюшчу.

Андан кийин балдарга татаалыраак иштерди аткарууга уруксат берилген. Ошентип, балдарды акырындык менен жалпы эмгек ритмине киргизишкен. Салтка ылайык, чоңдор эмне кылса, балдар өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө жараша аракет кылышы керек болгон.

8 жаштан баштап эркек балдар оор жумуштарды аткара башташкан отун жарышкан, үй жаныбарларын багышкан, чоңдорго колуна келишинче талаа иштеринде жардам берген, ж.б.у.с. аткарышкан.

9 жашар эркек баладан көптү үмүттөнүшкөн. Эркек бала ар кандай майда-барат милдеттерден бошотулуп, чоң кишилердин чөйрөсүнө кошулган. Атасы аны, арабага айдоочу кылып отургузган, чөп чабууну, отун жаруу, кечкисин уй айдап, мал суугарып, тоюттандырышкан. Бул курактагы балдар өзгөчө жылкы караганды жакшы көрүшчү.

12-13 жашында эркек балдар жумушка аралашып, үй-бүлөдө эмгек тартиби боюнча аларга жүктөлгөн ар кандай милдеттерди аткарышкан. Эмгекке тынымсыз катышуу аларды эмгекчилдикке, эмгектенүү адатына шыктандырып, алган тарбиясын, билимдерин узак убакыт бою өздөштүрүүгө жана бекемдөөгө жардам берген. Балдарды эмгекке үйрөтүүдө ата-энелердин, жалпы эле улуулардын үлгүсү чоң роль ойногон.

Жыйынтыктап айтканда, тарбия чыныгы эмгек ишмердүүлүгүнүн шартында гана ишке ашырылган, салттар турмуштук жүрүмгө түздөн-түз кошулган. Балдарды эмгекке тарбиялоо тигил же бул чарбалык ишти үйрөтүү менен гана чектелбестен, айрым адеп-ахлактык сапаттарды: эмгекти сүйүү, эмгекчил адамдарды урматтоо, үй-бүлөдө жана коомдук иерархияда малчы менен дыйкандын ардактуу орду жөнүндө ой камтылган. Бул аймакта жашаган кыргыздардын салттуу эмгектик тарбиясы, балдардын жана өспүрүмдөрдүн жаш курагын жана жынысын эске алуу менен негизги чарбалык иштердин бардык түрлөрүнө милдеттүү түрдө катышуу болгон, ошондой эле балдарга жана өспүрүмдөргө салтка айланган эмгек милдеттеринин туруктуу мүнөзү калыптандырылган.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Ата-бабалар табериги: Кыргыздардын адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым-жырым жана жөрөлгөлөр жыйнагы / Түз. М. Каримов. – Б.: “Бийиктик”, – 2011. – 724 б.
2. Манас. 2-к. Фрунзе “Кыргызстан” 1982
3. Осмонова С.К. АТМ №2. Баткен обл. 2018.
4. Спиркин Г.А. Человек, культура, традиции // Традиции в истории культуры. М., 1978. С. 5